

Аннотация

Андронов И. В. Судебные решения в гражданском процессе Украины: проблемы терминологии. — Статья.

Гражданский процессуальный кодекс Украины предоставляет термину «решение» двойное значение. Он используется одновременно как обобщающее понятие для всех актов правосудия, которые принимаются судом в порядке гражданского судопроизводства, а также для обозначения отдельного процессуального документа, которым заканчивается и решается по существу гражданское дело. Двусмысленность термина «решение» в гражданском процессуальном законодательстве приводит к расхождениям при применении в судебной практике отдельных положений процессуального законодательства.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводство, правосудие, судебное решение, судебные акты.

Annotation

Andronov I. V. Court decisions in civil procedure of Ukraine: terminology problems. — the Article.

The civil procedure code of Ukraine gives to the term «decision» double value. He is used simultaneously as a summarizing concept for all acts of justice, that is accepted by a court in order of the civil procedure, and also for denotation of separate judicial document, that ends with and decides essentially civil case. Ambiguity of term of decision in a civil judicial legislation results in divergences in application in judicial practice of separate positions of judicial legislation.

Keywords: civil procedure, civil process, justice, court decision, judicial acts.

УДК 347.91/95:340.137

Р. Ф. Гонгало

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Актуальність дослідження. Період, який минув з часу прийняття Декларації про державний суверенітет України і проголошення її незалежності, практично і юридично засвідчив не тільки суверенітет і незалежність нашої держави, а й її готовність до міжнародного співробітництва на основі додержання норм і принципів міжнародного права. За роки незалежності Україна стала активним суб'єктом міжнародного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У судовій практиці простежується певна динаміка. Ще у 2000 році судді районного суду були проти цитування прецедентів Європейського суду. На сьогодні аргументація з посиланням на практику Європейського суду викликає все менше протестів у суддів, однак певні перешкоди у застосуванні цих норм все ж таки існують.

Метою статті є комплексне, на основі узагальнення нормативно-правових актів, монографій і наукових публікацій, дослідження проблеми гармонізації національного законодавства з міжнародним правом та національної судової

практики, а також обґрунтування низки теоретичних і практичних питань за результатами такого дослідження.

Розглядаючи проблему гармонізації національного законодавства з міжнародним правом, важливо методично правильно підійти до її вирішення. Найбільш оптимальним варіантом, як нам уявляється, є насамперед приведення норм конституції будь-якої країни у відповідність з міжнародними стандартами [1]. Це надзвичайно важливо, якщо взяти до уваги, що конституція — це основа, правовий фундамент розвитку національного законодавства. Цілком зрозуміло, що від того, наскільки в конституції будуть враховані норми і принципи міжнародного права, відповідно настільки ж вони будуть закріплені в національному законодавстві, яке покликане розвивати конституційні положення. Приведення конституцій держав та їх національних правових систем відповідно до норм і принципів міжнародного права, яке в цьому процесі виступає своєрідним і єдиним знаменником, — важлива умова гармонізації національних законодавств. Слід зазначити, що саме такий підхід і було використано при розробленні та прийнятті нової Конституції України. В ній відображено чимало міжнародно-правових норм, які спрямовані на розвиток демократичних принципів правової держави, інститутів громадянського суспільства, проголошення і захист прав і свобод людини.

Важливою методологічною основою необхідності гармонізації законодавства нашої держави з міжнародним правом є положення ст. 9 Конституції України, в якому записано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». І далі: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». Аналізуючи зміст цієї конституційної норми, важливо визначити, що перша її частина надає можливість збагачувати зміст національного законодавства України нормами та принципами, які уніфіковані і закріплені у міжнародних договорах і відображають надбання світової цивілізації у міжнародному праві. Це значною мірою сприяє зближенню національного законодавства України з міжнародною правовою системою. Якщо ж врахувати, що до цієї мети аналогічним шляхом спрямовують свої зусилля й інші країни світу, то міжнародне право слід розглядати як своєрідний правовий інструмент, який об'єднує всі національні правові системи.

Надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість для нашої держави чинних міжнародних договорів, в результаті чого вони стають частиною національного законодавства України, потребує дещо інших підходів до теорії права у питанні про систему джерел права. Наведений вище зміст ст. 9 Конституції України дає підстави вважати міжнародні договори не лише джерелом міжнародного права, а й джерелом права України. В той же час, розглядаючи міжнародні договори як складовий елемент національної системи законодавства, слід ще багато зробити, щоб вони були належним чином узгоджені з останньою. Основну роль у вирішенні цього завдання повинен відіграти Закон України від 22 грудня 1993 р. «Про міжнародні договори країни», яким вста-

новлюється порядок укладення, виконання і денонсації міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції. Але й він потребує вдосконалення, насамперед, шляхом узгодження його змісту з Конституцією України як Основним Законом. Справа в тому, що нова Конституція України щодо проблеми співвідношення національного та міжнародного права не на всі питання дала відповіді. Її ст. 9 відповідає лише на два з них. Перше стосується можливості дії на території України норм міжнародного права, які суперечать Конституції України, і відповідь на нього категорична: укладення міжнародних договорів у разі їх суперечності Конституції України можливе лише після внесення відповідних змін до неї. Друге питання стосується взаємовідносин міжнародного права з національним законодавством, і воно вирішено так: чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Окремий блок інтеграційних проблем пов'язаний з гармонізацією національних правових систем наших держав з європейським правом, а точніше — з міжнародно-правовими нормами Ради Європи, а також Європейського Союзу.

Важливу роль для нашої держави і громадянського суспільства відіграє гармонізація окремих галузей права. Отже, що стосується гармонізації цивільного процесу України, то одним з її основних напрямів є доступність правосуддя.

Доступність правосуддя — це питання про те, яким повинен бути процес, щоб участь у ньому, захист своїх прав та інтересів були б не тільки не ускладненими, але і максимально полегшеними. Доступність є міжнародним стандартом правосуддя [2].

Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з ратифікацією Україною Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., а також визнанням юрисдикції Європейського суду з прав людини з питань тлумачення і застосування Конвенції.

Згідно з преамбулою до Конвенції, серед основних елементів загальної спадщини європейських країн знаходиться верховенство права, один з численних аспектів якого пов'язаний з роллю незалежних і неупереджених судів, що діють в рамках правової системи. Ця роль знайшла відображення в пункті 1 статті 6 Конвенції, де сформульовані принципи відправлення правосуддя з тим, щоб забезпечити справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону.

Контрольні органи Ради Європи розглядають гарантоване статтею 6 Конвенції право на доступ до правосуддя та справедливий розгляд в якості одного з основних ознак будь-якого демократичного суспільства і на цій підставі гранично широко тлумачать викладені у зазначеній статті правила.

Стандарти Ради Європи у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах не допускають обмеження судового захисту в певних сферах або у відношенні певних категорій справ. Однак необмежена сфера судового захисту має і нега-

тивні сторони, оскільки призводить до значних перевантажень у роботі суддівського корпусу, що, звичайно, негативним чином позначається на доступності та ефективності правосуддя.

Ефективне функціонування процесуальних інститутів, покликаних забезпечити реальний захист порушених чи оскаржених прав, можливо виключно за умов належної інформованості зацікавлених осіб про засоби захисту своїх прав у суді. Відповідні вимоги до країн — учасників Конвенції викладені в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 № R (81) 7 «Комітет міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя». Рекомендація передбачає, що мінімально необхідний обсяг інформації про організацію та функціонування судової системи включає такі питання: процесуальні норми (за умови, що дана інформація не містить юридичних порад по суті справи); порядок звернення до суду і терміни, протягом яких таке звернення можливе; процесуальні вимоги і необхідні в зв'язку з цим документи; засоби виконання рішення суду і, по можливості, витрати з його виконання.

Цивільне судочинство нерідко носить тривалий і дорогий характер, в результаті чого зацікавлені особи відчують значні труднощі в реалізації права на доступ до правосуддя. Тому реалізація права на судовий захист пов'язано зі спрощенням цивільного судочинства, його гнучкістю та оперативністю. При цьому процесуальне законодавство повинне містити достатні гарантії, які надаються учасникам процесу традиційними процесуальними нормами.

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 № R (81) 7 «Комітет міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя» та від 28 лютого 1984 р. і № R (84) 5 «Комітет міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи» містять низку пропозицій на цей рахунок. Так, мова йде про розширення механізмів примирення сторін чи дружнього врегулювання спору до прийняття його до провадження або ж у ході розгляду; про оптимізацію судового процесу, який зазвичай має складатися не більше ніж з двох судових засідань: перше засідання може носити підготовчий характер, а в ході другого повинні представлятися докази, заслуховуватися доводи сторін і, якщо можливо, прийматися рішення; застосування санкцій до будь-якої сторони, яка не виконує необхідні процесуальні дії у встановлені законом або судом строки (до таких санкцій можуть ставитися позбавлення права на вчинення процесуальної дії, рішення про відшкодування збитків та покриття витрат, накладення штрафу, залишення заяви без розгляду); наділення суду повноваженнями або негайно прийняти рішення по суті спору, або застосувати такі санкції, як, наприклад, накладення штрафу, покладання обов'язку зобов'язати відшкодувати шкоду, позбавлення права на вчинення процесуальної дії у разі винесення кінцевого рішення по справі в максимально короткі терміни після його закінчення і ін [3].

Важливе значення для реалізації права на захист і для доступності правосуддя має своєчасне відправлення правосуддя у цивільних справах.

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 № R (81) 7 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28 лютого 1984 р № R (84) 5 передбачають, що деякі норми і процедури цивільного судочинства, прийняті в державах-членах, у певних випадках виступають перешкодою ефективному здійсненню правосуддя. Такі норми (процедури) можуть вже не відповідати потребам сучасного суспільства і ними можуть зловживати учасники процесу з метою затягування судового розгляду. З метою запобігання подібним зловживанням суд повинен відігравати активну роль у забезпеченні швидкого судового розгляду, поважаючи при цьому права сторін, у тому числі право на неупередженість. Активна роль суду забезпечується можливістю вимагати від сторін таких пояснень, які вважатиме необхідними, і особистої явки; викликати свідків, особливо в тих випадках, коли мова йде про інтереси інших осіб, не беручи до уваги осіб, які беруть участь у справі; контролювати допит свідків; виключати з участі в розгляді справи свідків, чії можливі свідчення не мають відношення до даної справи, обмежувати кількість свідків у справі.

Реалізація права на судовий захист пов'язана також з регламентацією юридичної допомоги. Відомо, що ведення справи в судових органах припускає несення різноманітних витрат (сплата державного мита, оплата послуг адвоката та інших судових витрат та ін.). Ця обставина може ускладнити або взагалі зробити неможливою реалізацію права на судовий захист. Тому процесуальне законодавство не повинно містити економічних перешкод для доступу до правосуддя у цивільних справах. Досягненню зазначеної мети можуть сприяти скорочення судових витрат, спрощення системи судових витрат та забезпечення контролю над розміром гонорарів адвокатів і експертів. Рекомендація від 14 травня 1981 р. передбачає, що прийняття до судочинства не повинно обговорюватися виплачуванням стороною державі будь-якої грошової суми, розміри якої нерозумні стосовно до даної справи. Так, у рішенні по справі Ейрі Суд погодився з твердженням заявниці про те, що витрати на судовий розгляд, пов'язаний із захистом її прав, є порушенням права на доступ до правосуддя [4].

Особливо важливе значення має також система юридичної допомоги щодо осіб, які перебувають в економічно несприятливому положенні. Основні принципи надання юридичної допомоги у цивільних справах закріплені в Резолюції Комітету міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 № (78) 8 «Про юридичну допомогу та консультації».

При розгляді питання про те, чи є юридична допомога необхідною, слід враховувати фінансові можливості і зобов'язання зацікавленої особи та очікувану величину судових витрат; брати до уваги характер розгляду і, у разі необхідності, надавати допомогу тільки у відношенні витрат, не пов'язаних з участю у справі адвоката. Юридична допомога повинна надаватися і в тих випадках, коли зацікавлена особа здатна сплатити частину судових витрат. У цьому випадку допомога може бути надана за фінансової участі зацікавленої особи. Вона повинна охоплювати всі витрати, понесені особою в ході захисту своїх прав, зо-

крема, витрати на гонорари адвокатів, судові мита, експертизу, відшкодування витрат свідків та ін

Юридична допомога повинна бути можлива також у ході судового розгляду, якщо змінилося фінансове становище сторони або виникла інша обставина, що робить цю допомогу необхідною і ін.

Як бачимо, доступність правосуддя розуміється в якості основної ознаки демократичної та правової держави. А це означає, що право на судовий захист, як право на доступне правосуддя, належить кожному громадянину. Звідси впливає неможливість його обмеження органами судової влади. Доступ до правосуддя не може бути привілеєм. У свій час О. Боровиковський писав, що бідним і неписьменним теж належить право на ті ж гарні форми судочинства. Але найкраще право нічого не варте, якщо немає можливості ним скористатися [5].

Крім того, доступність правосуддя означає і використання належних судових процедур, тому що судові процедури — це процесуальні форми здійснення конституційного права на судовий захист. Так, у рішенні по справі Зумтобель Європейський суд з прав людини зазначив, що кожна держава — учасниця Конвенції має в рамках своєї юрисдикції гарантувати кожному право на розгляд в суді порушуючих його цивільних питань за допомогою виробництва, що має атрибути судової форми контролю [6].

Література

1. Опришко В. Питання гармонізації законодавства України з міжнародним правом і національними правовими системами // Право України. — 1999. — № 8. — С. 12
2. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03.
3. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом // Вісник Академії правових наук. — 2004. — Вип. 3(38). — С. 108.
4. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия. — М.: Изд-во Москов. независимого ин-та международ. права, 1998. — С. 203.
5. Боровиковский А. Отчет судьи. Дела мужичьи. — СПб.: Типография «Правда», 1909. — Т. 3. — С. 84.
6. Железняк Н. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Право України. — 2004. — № 11. — С. 142.

Анотація

Гонгало Р. Ф. Доступність правосуддя як один з напрямів гармонізації цивільного процесу. — Стаття.

Розглядаючи проблему гармонізації національного законодавства з міжнародним правом, важливо методично правильно підійти до її вирішення. Найбільш оптимальним варіантом, як нам уявляється, є насамперед приведення норм конституції будь-якої країни у відповідність з міжнародними стандартами. Доступність правосуддя — це питання про те, яким повинен бути процес, щоб участь у ньому, захист своїх прав та інтересів були б не тільки не ускладненими, але і максимально полегшеними. Доступність є міжнародним стандартом правосуддя.

Ключові слова: гармонізація, правосуддя, цивільний процес, доступність, міжнародне право.

Аннотация

Гонгало Р. Ф. Доступность правосудия как одно из направлений гармонизации гражданского процесса. — Статья.

Рассматривая проблему гармонизации национального законодательства с международным правом, важно методически правильно подойти к ее решению. Наиболее оптимальным вариантом, как нам представляется, является в первую очередь приведение норм конституции любой страны в соответствие с международными стандартами. Доступность правосудия — это вопрос о том, каким должен быть процесс, чтобы участие в нем, защита своих прав и интересов были бы не только не усложненными, но и максимально облегченными. Доступность является международным стандартом правосудия.

Ключевые слова: гармонизация, правосудие, гражданский процесс, доступность, международное право.

Summary

Gongalo R. F. Is Availability of justice as one of directions of harmonization of civil procedure. — Article.

Examining the problem of harmonization of national legislation with an international law, it is important methodically correctly to walk up to its decision. The most optimum variant, as appears us, bringing of norms of constitution of any country is above all things to conformity with international standards. Availability of justice is a question about that, which a process must be, that participating is in him, defence it rights and interests would be not only not complicated but also maximally facilitated. Availability is the international standard of justice.

Keywords: harmonization, justice, civil procedure, availability, international law.

УДК 347.91/95(477)

О. О. Голубцова

КЛАССИФИКАЦИЯ СУБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ (ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ)

Актуальность исследования. Гражданское процессуальное законодательство не содержит понятия и перечня всех участников гражданского процесса. Понятие участников гражданского процесса тесно связано с понятием субъектов гражданских процессуальных отношений. В теории гражданского процессуального права под субъектами гражданских процессуальных отношений понимаются участники гражданского процесса, наделенные гражданским процессуальным законодательством гражданскими процессуальными правами и обязанностями в процессе осуществления правосудия по гражданским делам.

Действующее гражданское процессуальное законодательство отделяет суд от участников процесса. Глава 4 ГПК к участникам гражданского процесса относит только лиц, участвующих в деле, и иных участников процесса, исключая из этого перечня такого обязательного субъекта гражданских процессуальных отношений, как суд. Данное положение вносит путаницу в теорию гражданского процесса и судебную практику.